

ظرفیت‌های تاریخ کربلا برای همگرایی پیروان ادیان

پرداختن به موضوع بازتاب تاریخ پیش از اسلام در متون دینی مربوط به امام حسین(ع) با هدف تقویت نگاه تاریخی و برجسته ساختن ظرفیت‌های تاریخ کربلا برای همگرایی پیروان ادیان مختلف صورت می‌گیرد.

پرداختن به موضوع بازتاب تاریخ پیش از اسلام در متون دینی مربوط به امام حسین(ع) با هدف تقویت نگاه تاریخی و برجسته ساختن ظرفیت‌های تاریخ کربلا برای همگرایی پیروان ادیان مختلف صورت می‌گیرد.

به گزارش خبرنگار مهر، نشست علمی مجازی با عنوان درنگی درباره بازتاب تاریخ پیش از اسلام در متون دینی مربوط به امام حسین (ع) با سخنرانی حجت الاسلام والمسلمین محسن الویری استاد دانشگاه باقرالعلوم (ع) و با دبیری عباس برومند اعلم در پژوهشکده تاریخ اسلام برگزار شد.

خلاصه بحث ارائه شده در این نشست، چنین است:

پرداختن به موضوع بازتاب تاریخ پیش از اسلام در متون دینی مربوط به امام حسین علیه السلام با هدف تقویت نگاه تاریخی به حادثه کربلا در برابر دیگر نگاه‌ها و برجسته ساختن ظرفیت‌های تاریخ کربلا برای همگرایی پیروان ادیان مختلف صورت می‌گیرد و البته این سخن به معنی کم اهمیت انگاشتن نگاه‌های دیگر به ویژه نگاه کلامی به رویداد عاشورا نیست.

مجموعه متون دینی مربوط به امام حسین علیه السلام مجموعه‌ای گسترده و دربردارنده قالب‌های زیر است:

روایات مربوط به فضائل و مناقب و مصائب، روایت‌های منقول از آن حضرت، زیارت‌نامه‌ها، گزاره‌های تاریخی مربوط به روز عاشورا، گزاره‌های تاریخی مربوط به سرزمین کربلا، و سرانجام انبوه گزاره‌های مربوط به رویدادهای پیش، حین و پس از شهادت آن حضرت و یاران باوفایش.

این منابع در بردارنده اطلاعات تاریخی قابل توجهی است که می‌توان آنها را به دو دسته کلی تقسیم کرد:

اطلاعات مربوط به تاریخ دوره اسلامی

اطلاعات مربوط به تاریخ دوره پیشااسلام

در این بحث، محور مربوط به تاریخ دوره اسلامی که مجموعه اطلاعات و اخبار مربوط به آن حجمی وسیع دارد و از عصر جاهلیت گرفته تا مقطع زندگی امام حسین علیه السلام و خانواده مکرم ایشان و والدین و جد بزرگوار ایشان را در برمی‌گیرد، کنار گذاشته شده است، ولی واکاوی این اطلاعات نیز در جای خود ارزشمند است و جا دارد که در مجالی دیگر، مورد توجه قرار گیرد.

اطلاعات مربوط به تاریخ دوره پیشااسلام، خود به سه دسته مختلف قابل دسته‌بندی است:

اطلاعات مربوط به پیوند امام حسین علیه السلام با مصلحان و پیامبران پیشین در دوره پیشااسلام که خود در سه محور فرعی به شرح زیر قابل بررسی است:

اظهارنظر مستقیم امام حسین علیه السلام در باره پیامبران پیشین

اطلاعات اشاره‌کننده به موضوع میراث بری امام حسین علیه السلام از پیامبران

بردن نام پیامبران بدون اشاره به چگونگی پیوند با سیدالشهداء علیه السلام

اطلاعات مربوط به جایگاه روز عاشورا (روز دهم محرم) به مثابه ظرف رویدادهای بزرگ تاریخی در دوره پیشااسلام

گزاره های رمزآلود و مبهم که زمینه ساز برداشتهایی تاریخی مربوط به دوره پیشااسلام از آنها شده است.

الف. اطلاعات مربوط به پیوند امام حسین علیه السلام با مصلحان و پیامبران پیشین در دوره پیشااسلام

در بخش مربوط به پیوند امام حسین علیه السلام با مصلحان و پیامبران پیشین در دوره پیشااسلامی، همان گونه که اشاره شد، با سه گونه اطلاعات روبرو هستیم:

الف. ۱ اظهارنظر مستقیم امام حسین علیه السلام در باره پیامبران پیشین

نخستین شکل پرداختن به پیامبران پیشین، اظهار نظر مستقیم امام حسین علیه السلام در باره آنهاست. به عنوان نمونه مرحوم شیخ مفید در کتاب الارشاد (ج ۲، ص ۱۳۲) در باره یادکرد یحیی بن زکریا و شهادتش از سوی امام حسین علیه السلام چنین آورده است: وَ رَوَى سَعْدِيّ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ زَيْدٍ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ الْحُسَيْنِ ع قَمًا نَزَلَ مَنَزِلًا وَ لَا ارْتَحَلَ مِنْهُ إِلَّا ذَكَرَ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا وَ قَتْلَهُ وَ قَالَ يَوْمًا وَ مِنْ هَوَانِ الدُّنْيَا عَلَى اللَّهِ أَنْ رَأْسَ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا ع أَهْدَى إِلَى بَغْيٍ مِنْ بَغَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ‏.

الف. ۲ اطلاعات اشاره کننده به موضوع میراث بری امام حسین علیه السلام از پیامبران

در زیارت اربعین خطاب به خداوند در باره امام حسین علیه السلام آمده است که: "hellip; اعطيته مواريث الانبياء …"; موضوع وراثت در زیارت نامه وارث به روشنی بیشتری و با ذکر نام پیامبرانی که امام حسین علیه السلام میراث بر آنها بوده، بیان شده است. پنج پیامبری که نام آنها در زیارت وارث آورده شده است، به ترتیب عبارتند از: آدم، نوح، ابراهیم، موسی و عیسی علی نبینا و آله و علیهم السلام. موضوع ارث بری امام حسین علیه السلام از پیامبران پیشین به شکل های مختلف در متن چندین زیارت نامه آمده است. در زیارت رجبیه نیز چنین می خوانیم: "السلام علیک یا وارث التوراه و الانجیل و الزبور …" یعنی بی این که نام پیامبران برده شود، امام حسین علیه السلام میراث بر تورات و انجیل و زبور معرفی شده است. به نظر می رسد علت تأکید بر میراث بری امام حسین علیه السلام از این پیامبران، نشان دادن وجود دو جریان حق و باطل در تاریخ در درجه نخست و نشان دادن به هم پیوستگی کنش گران جریان حق به یکدیگر و چگونگی انتقال حق خواهی در طول تاریخ با تأکید بر جایگاه کنونی امام حسین علیه السلام در آن باشد. این نکته ظرفیت ایجاد همگرایی دینی هم دارد.

الف. ۳ بردن نام پیامبران بدون اشاره به چگونگی پیوند آنها با سیدالشهداء

سومین شکل یادکرد پیامبران پیشین، بردن نام آنها بدون اشاره به چگونگی پیوند سیدالشهداء با آنهاست. در بخش نخست زیارت نامه ناحیه مقدسه، نام ۲۲ پیامبر به این شرح آمده است: آدم، شیث، ادریس، نوح، هود، صالح، ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، یوسف، موسی، هارون، شعیب، داود، سلیمان، داود، یونس، عزیر، زکریا، یحیی و عیسی علی نبینا و آله و علیهم الصلاه و السلام.

در زیارت ناحیه مقدسه، بر این پیامبران درود فرستاده شده و هر یک از آنها نیز با صفتی خاص یاد شده است. مثلاً نام حضرت ابراهیم به این صورت آمده است: أَلَسَّلَامُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ الَّذِي حَبَّاهُ اللَّهُ يَحْتَبِيهِ. مسائل سندی این زیارت نامه و عدم ذکر آن در مفاتیح الجنان و توجیهاتی که در این زمینه شده است تأثیری بر بحث ما ندارد.

ب. اطلاعات مربوط به جایگاه عاشورا (روز دهم محرم) به مثابه ظرف رویدادهای بزرگ تاریخی در دوره پیشااسلام

همان گونه که ذکر شد، گونه دیگر اطلاعات تاریخی پیش از اسلام گزاره هایی است که به جایگاه عاشورا به مثابه ظرف رویدادهای بزرگ تاریخی در دوره پیشااسلامی اشاره می کند.

در برخی منابع شیعی روایاتی در بیان عظمت روز عاشورا پیش از ماجرای شهادت امام حسین علیه السلام آمده است. به عنوان مثال شیخ طوسی در تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۳۰۰، چنین آورده است: ۹۰۸-۱۴- عَلِيٌّ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي تَصْرٍ عَنْ أَبِيَانَ بْنِ عَثْمَانَ الْأَحْمَرِ عَنْ كَثِيرِ النَّوَّاءِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: لَزَقَتِ السَّفِينَةُ- يَوْمَ عَاشُورَاءَ عَلَى الْجُودِيِّ قَامَرٌ نَوْحٌ عَ مَنْ مَعَهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَنْ يَصُومُوا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع أُنْذِرُونَ مَا هَذَا الْيَوْمُ هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي تَابَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ عَلَى آدَمَ وَ حَوَّاءَ ع وَ هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي قَتَلَ اللَّهُ فِيهِ الْبَحْرَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ

فَأَغْرَقَ فِرْعَوْنَ وَمَنْ مَعَهُ وَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي غَلَبَ فِيهِ مُوسَى عَ فِرْعَوْنَ وَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي وُلِدَ فِيهِ إِبْرَاهِيمُ عَ وَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي تَابَ اللَّهُ فِيهِ عَلَى قَوْمِ يُونُسَ عَ وَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي وُلِدَ فِيهِ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَ وَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي يَقُومُ فِيهِ الْقَائِمُ عَ. rlm&

بر اساس این روایت، فرود آمدن کشتی نوح بر کوه جودی، پذیرش توبه آدم و حواء از سوی خدا، شکافته شدن نیل برای بنی اسرائیل و غرق شدن فرعون و پیروزی موسی بر او، ولادت ابراهیم، پذیرفته شدن توبه یونس از سوی خداوند و ولادت عیسی بن مریم در چنین روزی بوده است و قیام حضرت حجت علیه السلام هم در چنین روزی خواهد بود.

اما از همان دیرباز این نگاه از سوی بسیاری از شیعیان نقد و نفی شده بود. شیخ صدوق روایتی را در جلد اول علل الشرائع، ص ۲۲۶ و ۲۲۷ و نیز در مجلس بیست و هفتم الأمالی (ص ۱۲۶ ۱۲۸) که پس از بازگشت وی از سفر مشهد و در تاریخ جمعه یکم محرم سال ۳۶۸ برگزار شده بود، بیان کرده است که در بخشی از آن، گفتگوی جبلة المکیة و میثم تمار را چنین گزارش کرده است:

قَالَتْ جَبَلَةٌ قَعْلَتْ لَهُ يَا مِیْثَمُ وَ كَيْفَ يَتَّخِذُ النَّاسُ ذَلِكَ الْيَوْمَ الَّذِي يُقْتَلُ فِيهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ عَ يَوْمَ بَرَكَةِ قَبَكِي مِیْثَمُ رَضَوَانُ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ سَيَزْعُمُونَ يَحْدِثُ يَصْعَوْنَهُ أَنَّهُ الْيَوْمُ الَّذِي تَابَ اللَّهُ فِيهِ عَلَى آدَمَ عَ وَ إِنَّمَا تَابَ اللَّهُ عَلَى آدَمَ عَ فِي ذِي الْحِجَّةِ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ الْيَوْمُ الَّذِي قِيلَ اللَّهُ فِيهِ تَوْبَةُ دَاوُدَ وَ إِنَّمَا قِيلَ اللَّهُ تَوْبَتُهُ فِي ذِي الْحِجَّةِ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ الْيَوْمُ الَّذِي أُخْرِجَ اللَّهُ فِيهِ يُونُسَ مِنْ بَطْنِ الْحُوتِ وَ إِنَّمَا أُخْرِجَهُ اللَّهُ مِنْ بَطْنِ الْحُوتِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ الْيَوْمُ الَّذِي اسْتَوَتْ فِيهِ سَفِينَةُ نُوحٍ عَلَى الْجُودِيِّ وَ إِنَّمَا اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ rlm& يَوْمَ الثَّامِنِ عَشَرَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ الْيَوْمُ الَّذِي قَلَقَ اللَّهُ فِيهِ الْبَحْرَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ وَ إِنَّمَا كَانَ ذَلِكَ فِي شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ...

بر اساس این روایت؛ وقتی جبلة از میثم می پرسد چگونه ممکن است روزی که امام حسین علیه السلام در آن به شهادت رسیده است، از سوی بنی امیه به عنوان روز برکت انگاشته شود و میثم گریه کنان توضیح می دهد که این کار به استناد حدیثی که خود بر ساخته اند صورت می گیرد و سپس میثم تاریخ درست وقوع رویدادهایی که به زعم بنی امیه در عاشورا رخ داده است را بیان می کند. در نوشته های دوران معاصر هم می توان به کتاب شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور نوشته میرزا ابوالفضل تهرانی اشاره کرد که ذیل توضیح بند "هذا يوم تبرکت به بنو امیه rlm&" در زیارت عاشورا، جعلیات بنی امیه را برای قدسیت بخشیدن به این روز بیان کرده است. بر پایه این توضیحات هدف بنی امیه از بر ساختن تقدس برای روز دهم محرم این بود که آن روز را به عنوان روزی که خداوند دوستان خود را از نصرت ویژه خود بهره مند ساخته است، معرفی کنند تا شکست ظاهری امام حسین علیه السلام در روز عاشورا را نشانه نصرت خداوند به بنی امیه بشمرند. (صص ۳۹۴ ۳۹۹). رویدادهای مورد اشاره برای تقدس و تبرک بخشیدن به عاشورا اینهاست: خاموش شدن آتش برافروخته شده از سوی نمرود بر ابراهیم علیه السلام، آرام یافتن کشتی نوح بر خشکی، غرق شدن سپاهیان فرعون، رهایی یافتن عیسی از خانه یهودیان. شیخ عباس قمی نیز در مفاتیح الجنان در بحث مربوط به اعمال روز عاشورا در موضعی همسو با مؤلف شفاء الصدور خلاصه ای از مباحث آن کتاب در این زمینه را آورده و از "اخماد نار نمرود، قرار سفینه نوح، اغراق چند فرعون، انجاء عیسی از دار یهودان" نام برده است.

ج. گزاره های رمزآلود و مبهم که زمینه ساز برداشتهایی تاریخی مربوط به دوره پیشااسلام از آنها شده است.

آخرین گونه اطلاعات تاریخی پیش از اسلام در متون دینی مربوط به سیدالشهداء را می توان گزاره های رمزآلود و مبهم دانست که زمینه ساز برداشتهایی تاریخی مربوط به دوره پیشااسلامی از آنها شده است. در فرازی از زیارت عاشورا یک بند وجود دارد که در آن اشخاصی با لفظ مبهم اول و دوم و سوم و چهارم لعن شده اند. صرف نظر از بحث هایی که در سالهای اخیر در باره بود یا نبود این بند در نسخه های قدیم زیارت عاشورا در گرفته است، و بر خلاف نگاه رایج در باره این که مراد از این اشخاص چه کسانی هستند، در برخی منابع آمده است که وقتی شیخ طوسی (۴۶۰ ق.) به دلیل سعایت اطرافیان خلیفه عباسی و به اتهام سب صحابه احضار شد در پاسخ به پرسش خلیفه در باره مفهوم آن بند از زیارت عاشورا، گفت سعایت کنندگان به خطا رفته اند، مراد از اول قابیل قاتل هابیل و پایه گذار قتل و ستم در جهان، و مراد از الثانی قیدار پی کننده شتر صالح و مراد از الثالث قاتل یحیی بن زکریا و مراد از الرابع ابن ملجم است. خلیفه را این توجیه خوش آمد و آن را از شیخ طوسی پذیرفت و سعایت کننده را نکوهش کرد. (الفوائد الرجالية (رجال السید بحر العلوم)، ج ۳، صص ۲۲۸ ۲۳۹ به نقل از تاریخ مصر و القاهرة لبعض الاشاعرة؛ همچنین در مقدمه کتاب الإستبصار فیما اختلف من الأخبار (مقدمة ج rlm&؛ صص ۱۴ ۱۵) دو منبع دیگر در این زمینه معرفی شده است: ذکر ذلک قطب الدین محمد الأشکوری اللاهیجی- معاصر الشیخ الحر العاملی- فی کتابه محبوب القلوب الفارسی- مخطوط- و القاضی نور الله التستری فی مجالس المؤمنین (ج ۱- ص ۴۸۱) طبع ایران سنة ۱۳۷۵ هـ.)

بررسی تفصیلی روایتهای مربوط به تاریخ پیش از اسلام در مجموعه روایات و گزارشهای موجود در متون دینی مربوط به امام حسین علیه السلام، نیازمند فرصتی مناسب برای گردآوری همه اطلاعات موجود در این زمینه و باریک بینی های بیشتر است.

در نگاهی کلی به نظر می رسد تاریخ پیشااسلام در متون دینی مربوط به امام حسین علیه السلام در مقایسه با روایات مهدویت بازتاب کمتری دارد. شاید بتوان این دو برداشت و یا فرضیه را در این زمینه مطرح ساخت:

هدف از بازتاب یافتن همین حجم تقریباً کم اطلاعات و گزارش رویدادهای پیش از اسلام، تأکید بر پیوستگی نهضت سیدالشهداء علیه السلام به جریان حق در طول تاریخ و نمایندگی این جریان در عصر وقوع ماجرای کربلاست.

راز کم بودن اطلاعات و گزارش رویدادهای پیش از اسلام، تأکید بر تک بودگی عاشورا و مانند نداشتن آن در گذشته تاریخ بشر است.